

Univerzita Karlova v Praze

1. lékařská fakulta

Autoreferát disertační práce

Název disertační práce

Depravace osobnosti vlivem uvěznění

Jméno a příjmení autora

Slavomil Fischer

Praha 2009

Doktorské studijní programy v biomedicině

*Univerzita Karlova v Praze
a Akademie věd České republiky*

Obor: psychologie

Předseda oborové rady:

Prof.MUDr. Jiří Raboch, DrSc.

Školící pracoviště:

Psychiatrická klinika 1. LF a VFN

Autor:

PhDr. Slavomil Fischer, Ph.D., MBA

Školitel:

MUDr. Ilja Žukov, CSc.

Oponenti:

Doc. MUDr. Karel Hynek, CSc.

PhDr. Radek Ptáček, Ph.D., MBA

Disertační práce představuje původní rukopis 121 stran. S disertací je možno se seznámit na děkanátě 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze

OBSAH:

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY	3
2. CÍL PRÁCE	5
3. ZPRÁVA Z VÝZKUMU	7
4. ZÁVĚR.....	9
5. ABSTRACT	14
6. VYBRANÁ LITERATURA	16

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Uvěznění představuje značný psychosociální problém. Tento proces zahrnuje řadu zátěžových situací. Především se jedná o strádání v oblasti uspokojování psychických, a také některých fyziologických potřeb. Dochází ke ztrátě svobody, některých lidských práv, dosavadního postavení, společenských styků, osobních a sexuálních vztahů, a zvláště, jde-li o osobu mající rodinu, o přetržení rodinných vztahů. Při uvěznění vazebním se tak stane okamžitě.

Věznění jedinci se musí na nové prostředí adaptovat a naučit se v něm orientovat. To v praxi znamená obrovskou zátěž. Zvláště pak pro prvovězněné, kteří nemají žádné zkušenosti. Dochází k reakcím na uvěznění, které mají různý

charakter. Dominuje střídání agresivních a únikových forem obranných mechanismů, může docházet k rozvoji řady reaktivních psychických poruch a poruch chování. Adaptační mechanismy také v některých případech selhávají a může docházet až k závažným mimořádným událostem. Proto musí být průběh adaptace vězňů na výkon vazby a trestu odnětí svobody pečlivě sledován, kontrolován a alespoň částečně ovlivňován. Rovněž musí být doplňován psychologickou intervencí.

Prostředí, na které se vězni adaptují, má normy a pravidla chování značně odlišná od pravidel většinové společnosti. V průběhu výkonu trestu dochází ke změnám v preferencích potřeb a hodnot. Bohužel často ve smyslu identifikace s kriminálním chováním. Tento specifický adaptivní mechanismus je označován jako prizonizace. Adaptace v tomto smyslu znamená přijetí subkulturních norem a pravidel, značně odlišných od obecně platných a sociálně přijatelných a žádoucích. Dále osvojení si nových, z hlediska „přežití“ výhodnějších vzorců chování a postupné vyhasínání adaptivního chování, potřebného k životu mimo vězení.

Uvěznění, zejména pak výkon trestu odnětí svobody, tedy vede ve většině případů vlivem prizonizace a sociální izolace k deprivaci osobnosti

jedince. U recidivujících osob pak k jejímu prohlubování. Dochází k úbytku vědomostí, dovedností a návyků. Vede k apatii a ztrátě zájmu o společenskou seberealizaci. Tyto změny se stávají překážkou pozdějšího návratu do společnosti

Vzhledem k tomu musí být průběh adaptace vězňů na výkon vazby a trestu odnětí svobody pečlivě sledován, kontrolován a alespoň částečně ovlivňován. Rovněž musí být doplňován psychologickou intervencí a specifickými aktivitami. Jedním z předpokladů toho, aby bylo toto působení účinné, a aby mohly být stanoveny účinné prostředky pozitivního ovlivňování, je dostatek teoretických i praktických vědomostí a znalost individuálních možností vězňených jedinců.

2. CÍL PRÁCE

Disertační práce se zabývá problematikou deprivace osobnosti delikventů, ke které dochází vlivem různých biopsychosociálních faktorů v průběhu jejich uvěznění. Jedná se o jeden z důležitých problémů forenzní psychologie.

Cílem předkládané práce je popsat a definovat psychické a sociální faktory, které ovlivňují chování delikventů v průběhu uvěznění. Popsat specifika adaptace na vyšetřovací vazbu a výkon trestu

odnětí svobody. Empiricky, v rámci vlastního výzkumu zjistit a ověřit, jak je v průběhu uvěznění vlivem psychosociálních faktorů ovlivňována a měněna osobnost jednotlivců. K jakým změnám dochází vlivem těchto faktorů v motivační struktuře vězňených osob. Jedná se o posouzení změny ve smyslu prohlubování deprivace osobnosti delikventů. Pozornost je soustředěna mj. na prizonizaci, jako specifickou adaptaci vedoucí právě k prohlubování deprivace osobnosti.

Dalším cílem této práce je zhodnotit účinnost prostředků práce, kterými lze na motivaci delikventů působit. Na eliminaci prohlubování deprivace. Pozornost je věnována rozboru účinnosti odměn a trestů. Jedná se rovněž o výsledky vlastní výzkumné studie. Cílem práce je rovněž navržení dalších možností efektivního ovlivňování vězňených jedinců, a opatření, vedoucích k prevenci rozvoje psychických a behaviorálních poruch a vzniku mimořádných událostí. Jedním z předpokladů toho, aby bylo toto působení účinné, je dostatek teoretických i praktických vědomostí o specifických aspektech ve vztahu k motivaci vězňených osob.

Výsledky, závěry a následná doporučení jsou využitelná pro práci psychologů a dalších specialistů pro forenzní praxi.

3. ZPRÁVA Z VÝZKUMU

V období let 2006 až 2008 byla v souladu s cíli práce postupně realizována následná výzkumná šetření, zaměřená na analýzu osobnosti, její proměnu v průběhu uvěznění, a nakonec i na zjištění, jak lze chování vybranými psychologickými prostředky modifikovat. Skutečnost, zda a jak se motivační struktura a osobnost v průběhu uvěznění vlivem specifické adaptace (prizonizace) mění, byla zjišťována metodou pseudolongitudinální na základě kritéria prvověznění a vícevěznění

Zkoumané soubory jsou náhodně vybrané skupiny vězňů, vykonávajících v určité období vazbu nebo trest odnětí svobody.

Pro zjištění specifických a proměn v potřebách vězněných osob byla v rámci prvního šetření zvolena metoda obsahové analýzy vězeňské korespondence (N=408). Jednotkou pro analýzu (analytické kritérium) byl výskyt korespondenčně manifestovaných potřeb. Kontrola korespondence obviněných a odsouzených vězňů plní funkci trestně právní, vyplývající ze zákonných norem. V rámci výzkumu byla rozšířena o funkci forenzně psychologickou.

Jako další metoda pro vzájemnou komparaci zjištění byla zvolena rovněž obsahová analýza. V případě tohoto následného šetření (N=347) byly

analyzovány asociace, jako reakce na předložený soubor nedokončených vět. Byla vytvořena vlastní modifikace SSCT (Sachs Sentence Completion Test), která obsahovala soubor nedokončených vět zaměřených na zjištění aktuálně prožívaných potřeb a jejich manifestaci. Jako jednotka analýzy obsahu verbálních asociací byl opět zvolen výskyt a frekvence sdělených potřeb.

Pro následnou klasifikaci byla zvolena hierarchická koncepce potřeb dle Abrahama Maslowa .

V rámci prvního šetření byla souběžně zjišťována také hodnotová orientace odsouzených. Jako metoda bylo využito párové srovnávání jednotlivých hodnot, rozdělených do kategorií materiální, sociální, seberealizační a morální. Výhodiskem této taxonomie byla možnost komparace se zjištěními dosaženými v oblasti sdílených potřeb vězňů. Metoda párového srovnávání umožňuje, dosáhnou zjištění obdobná jako v případě užití intervalové škály

Zvláštnosti procesu prizonizace ozřejmují ukázky, vybrané ze zkoumané korespondence vězňů. Jsou uvedeny v teoretické části disertační práce.

Cílem následné výzkumné studie (N=294) bylo kvantitativní a následně kvalitativní analýzou zjistit, jaká je účinnost odměn a trestů. Ty jsou ve forenzní praxi využívány v rámci působení na modifikaci chování vězňů. Z následných zjištění stanovit závěry a doporučení z pohledu forenzní psychologie.

Pro zjištění účinnosti a následný rozbor byly použity tyto metody. Pro kvantitativní výzkum intervalová úplná škála, Pearsonův koeficient korelace, pro vícenásobnou komparaci Fisherův LSD test na hladině významnosti $\alpha=0,05$, pro dvouvýběrovou komparaci f - test pro zjištění analýzy rozptylu a příslušný t - test pro porovnání aritmetických průměrů.

Pro kvalitativní šetření párové srovnávání odměn a trestů, Spearmanův koeficient korelace a kvalitativní analýza.

4. ZÁVĚR

Uvěznění a výkon trestu nemají pouze represivní úlohu. Sledují rovněž korektivně socializační cíle. Psychologové a další specialisté sami o sobě nemohou splnit očekávání občanů, že vyřeší problematiku kriminality a následné recidivy. Ta je odrazem stavu společnosti, jejich jednotlivých

subsystémů a v neposlední řadě rodiny. Mohou však specifickými postupy na vězněné jedince působit, s cílem eliminovat negativní důsledky psychosociálních faktorů, které na ně v různé míře a intenzitě působí. Jedná se o komplex psychologických a etopedických postupů, jejichž cílem je nasměrování osobnosti delikventů do adaptivních sociálních struktur.

K jednomu z největších problémů forenzní psychologické praxe patří **prizonizace**. Tato specifická adaptace na uvěznění působí vzhledem k výše uvedeným cílům forenzní praxe s delikventy kontraproduktivně. Vlivem prizonizace se mění běžné životní hodnoty a normy. Vězněný jedinec postupně přijímá a ztotožňuje se s normami a hodnotami vězeňské subkultury. Z nováčka se stává plnohodnotný odsouzený, který začne odmítat nápravu.

Výsledky výzkumu ukázaly staticky významné rozdíly ve zvláštlostech specifických adaptačních mechanismů (zejména prizonizace). Byl prokázán jejich vliv na deprivaci osobnosti a transformaci motivační struktury vězněných osob. Rozdíly byly prokázány u faktorů, které souvisí s vyšší pravděpodobností rozvoje antisociálního chování a jeho recidivou. Statisticky významné rozdíly byly prokázány u prvovězněných a vícevězněných,

v případě existence funkčních sociálních vazeb a také řádné práce v průběhu uvěznění. Statisticky významné rozdíly nebyly pozorovány v souvislosti se závislostmi a věkem.

Doporučení:

K zmírnění prizonizačních vlivů je účelné umožnit vězněným jedincům častější kontakt s rodinou, a to prokreační i orientační. Působení psychologa na této úrovni se týká úzké spolupráce s dalšími specialisty, aby byla maximálně využita možnost interakce uvnitř rodiny.

Posilování rodinných vztahů , ale i dalších kontaktů s blízkými, v průběhu pobytu ve vězení, je jedním ze stěžejních úkolů psychologů a specialistů při působení na vězněné jedince. Měl by se stát nezbytnou součástí individuálního plánu při korektivním působení na jednotlivce.

K zmírnění prizonizačních vlivů vede rovněž zohlednění specifičnosti mladistvých vězňů, prvovězněných, etnických minorit a cizinců. Dále pak segmentace vězňů s ohledem na vybrané behaviorální a duševní poruchy.

Ke snižování počtu a intenzity reakcí na zátěž z uvěznění, a k zmírnění vlivu prizonizace, zásadním způsobem přispívá výkon pravidelné práce. Pracovní aktivitou dochází k celkovému

zklidnění, k souladu psychosomatických funkcí. Pravidelný pracovní režim a řád umožňuje nový život, jedinec se přizpůsobuje novým podmínkám. Pracovní aktivitu proto můžeme považovat bez nadsázky za terapii. Práce znamená cestu ke svobodě. Pro psychology a specialisty se nabízí jedinečná možnost působit na vězněného jedince právě touto formou:

- práce odstraňuje nouzi, což umožňuje posílit kontakt s rodinou, umožňuje úhradu závazků i získání jisté finanční hotovosti, což zvyšuje pravděpodobnost návratu k nedelikventnímu způsobu života a snižuje pravděpodobnost recidivy
- práce je nejlepším prostředkem vůči nuditě a vzniku mimořádných situací
- u některých jedinců lze docílit aktivace potřeby seberealizace, tu dále posilovat vhodným uplatňováním výchovných prostředků (odměn a trestů), a při asociaci s uspokojením a uznáním se snažit, aby se pro ně seberealizace prací stala cílem

Zjišťujeme, že základní odlišností v **hodnotovém systému** delikventů, je negace hodnot morálního charakteru a pozitivního sebeuplatnění. Jejich osobnost je úzce zaměřena, zejména na hodnoty konzumního charakteru, které se pro ně nestávají prostředkem, ale cílem.

Doporučení:

Otázka, jaké prostředky a formy volit, aby se podařilo tento, často rannou socializací zakořeněný systém hodnot inovovat a dát hodnotové orientaci nový směr, respektive význam, na kterém by jedinci mohli stavět reálné životní cíle a perspektivy, je prakticky otevřená. Z hlediska psychologie se jako nejúčinnější jeví pracovní terapie, jejíž význam je popsán v předchozích odstavcích

Obsahová analýza korespondence vězňů, jako metoda pochopení osobnosti vězně, nabízí jedinečný způsob nalezení individuálního přístupu k jednotlivci. Standardní metody pro psychologické vyšetření mají totiž v této populaci, vzhledem k zmíněné nízké vzdělanostní úrovni, pouze omezenou účinnost. Tuto metodu bychom považovali jako jednu ze základních pro práci forezních psychologů ve věznici. Analýzou získaná zjištění mohou vhodným způsobem použít pro stanovení individuálního plánu zacházení s konkrétním jednotlivcem. Stanovit specifické aktivity jejichž působení by mělo mít u dané osoby nejvyšší účinnost a mělo jej pozitivním způsobem ovlivňovat.

Nezastupitelnou pomůckou pro práci psychologa je vedle důkladné znalosti jedince na

základě diagnostiky, rovněž **individuální znalost účinnosti prostředků modifikace chování**. Jakými odměnami, respektive tresty, lze na konkrétního jedince působit co nejúčinněji a modifikovat jeho chování do sociálně přijatelné formy. Pouze správná aplikace může posilovat jejich korektivní účinek. Při zjišťování účinnosti je nezbytné vycházet z faktorů, které považujeme za významné z hlediska delikvence a její recidivy.

Prostřednictvím psychologických metod můžeme působit na korekci a modifikaci vzorců jejího chování a pozitivně podporovat její sociální rozvoj. Na programu zacházení s vězni se podílí sociální psychologové a další specialisté. Navrhovaná doporučení pro program zacházení s vězni lze chápat jako aplikaci forenzní psychologie v penitenciární praxi.

5. ABSTRACT

Depravation of personality by impact of imprisonment

This dissertation deals with problems of depravation of delinquents personalities by impact of imprisonment as a task of forensic psychology. Its theoretical part analyses causes of their sources and development, and explores working

possibilities of psychology in their correction. Theoretical principles and origin empirical findings have been used as resources for these possibilities.

The empirical part of dissertation presents results of research studies which focuses on analyze of efficiency of treatment to delinquents and offenders. First report brings results of two research studies which focus on the analyses of specific needs associated with members of a delinquent subculture and the psychological alterations which occur as a result of adaptation to their imprisonment. The second one brings conclusion from analysis of efficiency of rewards and punishments, as methods used for modification of their antisocial behavior. The specificity and differences have been ascertained by virtue of factors that are considered significant from the point of view of delinquency and potential recidivism. The findings and results are applicable in practice of forensic psychology and are significant for the practical application by psychologists and other specialists in their work with delinquents and offenders.

Key words:

Forensic psychology; abnormal psychology; delinquency; criminal behavior; deprivation of personality; deprivation of personality; psychic and

behavioral disorders connected with imprisonment;
treatment with offenders; penitentiary practice

6. VYBRANÁ LITERATURA

1. ATKINSON, R., L., ET AL. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003.
2. BALCAR, K. *Úvod do studia osobnosti*. Praha: SPN, 1983.
3. BANDURA, A. *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press, 1977.
4. BECK, A., T. *Prisoners of Hate: The Cognitive Basis of Anger, Hostility, and Violence*. New York: HarperCollins, 1999.
5. CLECKLEY, H. *The Mask of Sanity* (5th ed.). St. Louis: Mosby, 1976.
6. CLONINGER, C. R. *Personality and Psychopathology*. American Psychiatric Press, 1999.
7. CLONINGER, C., R., ET AL. A psychobiological model of temperament and character. *Arch Gen Psychiatry*, 1993, vol. 50, s. 975-990.
8. CULLEN, F. T., AGNEW, R. *Criminological Theory. Essential Readings*. Oxford University Press, 2007.

9. ČÍRTKOVÁ, L. *Kriminální psychologie*. Praha: Eurounion, 1998.
10. Evropská vězeňská pravidla. Doporučení rady Evropy Rec (2006) 2. In *České vězeňství*, 2006, No. 1. Příloha.
11. EYSENCK, H., J. *Crime and Personality*. London: Rotleuge and Kegan. 1964.
12. FISCHER, S. *Etopedie v penitenciární praxi*. Ústí nad Labem, UJEP, 2006.
13. FISCHER, S., RABOCH, J., ŽUKOV, I. Analýza struktury hodnot a potřeb odsouzených v průběhu uvěznění. *Československá psychologie*, 2008, Vol. 52 No. 4., s. 388-396.
14. FISCHER, S., RABOCH, J., ŽUKOV, I. A comparative study of transformation of needs of offenders during imprisonment. In. *Book of Abstracts. Supplementum 2*. Prague: XIV. World Congress of Psychiatry, 2008.
15. FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika. Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*. Praha: TRITON, 2008.
16. FISCHER, S. ŠKODA, J. *Sociální patologie. Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů* Praha: Grada Publishing, 2009.

17. GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999.
18. HÁLA, J. *Teorie a praxe vězeňství I. České Budějovice: Jihočeská Univerzita, 1996.*
19. HOLMES, T., H., RAHE, R., H. The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 1987, Vol. 11, s. 213-218.
20. CHRISTIANSEN, K., O. A preliminary study of criminality among twins. In MEDNICK, S., A., CHRISTIANSEN, K., O. *Biosocial Basis of Criminal Behavior*. New York, 1977.
21. INCIARDI, J. K. *Trestní spravedlnost*. Praha: Victoria Publishing, 1994.
22. JOHNSON, S., L. *Therapist's guide to clinical intervention*. London: Academic Press, 2004.
23. JUNG, C., G. *Výbor z díla. Svazek II. Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1998.
24. LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum, 1974.
25. LORENZ, K. *Takzvané zlo*. Praha: Academia, 2003.
26. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003.

27. MEDNICK, S., A. ET AL. Criminality and Adoption. *Crime and Justice*, 1979, vol. 1., s. 289-348.
28. *Mezinárodní klasifikace nemocí, 10. revize*. Praha: MZV ČR, 1992.
29. NAKONEČNÝ, M. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia, 1996.
30. NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S. *Psychologie v právu*. Praha: C. H. Beck, 1997.
31. RABOCH, J. Poruchy osobnosti a chování u dospělých. In ZVOLSKÝ, P., ET AL. *Speciální psychiatrie*. Praha: Karolinum, 2001.
32. RABOCH, J., ZVOLSKÝ, P. *Psychiatrie*. Praha: Galén, 2001.
33. RAINE, A. *The Psychopathology of Crime. Criminal Behavior as a Clinical Disorder*. San Diego: Academic Press, 1993.
34. SACHS, J.M., LEVY, S. The sentence completion test. In. BELLAK, L. (ed.) *Projective psychology*. New York, Knopf, 1950, 357-397.
35. ŠTUDENT, V., ŽUKOV, I. Změny v typologii pachatelů v ČR po roce 1989. In *Biologické podklady psychických poruch*. Praha: Galén, 1997.

36. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004.
37. VEČERKA, K. ET AL. *Sociálně patologické jevy u dětí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2000.
38. VOLAVKA, J. Agrese a násilí. In HÖSCHL, C., ET AL. *Psychiatrie*. Praha: TIGIS, 2002.
39. WALTERS, G., D., WHITE, T., W. The Thinking Criminal: A Cognitive Model of Lifestyle Criminality. *Criminal Justice Bulletin*, 1989, vol. 4, No. 4, s. 228-241.
40. YOCHELSON, S., SAMENOW, S., E. *The Criminal Personality*. New York, 1977.
41. ZAPLETAL, J. *Kriminologie*. Praha: Policejní akademie ČR, 2002.
42. ŽUKOV, I., FISCHER, S. Vybrané problémy práce s osobami závislými na psychoaktivních látkách v situaci vazebního uvěznění. *Alkoholismus a drogové závislosti*. 2008, Vol. 43, No. 3, s. 159-166.
43. ŽUKOV, I., PTÁČEK, R., FISCHER, S. ET AL. Brain wave P300: A comparative study of various forms of criminal activity. *Medical Science Monitor*. 2009, Vol. 15, No. 7, S. 349 -354.